

Григорій Сковорода

**Бесіда 2-га, названа *Observatorium Specula*, по-єврейськи Сіон
(Бесѣда 2-я, нареченная *Observatorium. Specula*. Еврейски: Сіон*)**

Перекладачка:

Кашуба Марія Василівна (1941 р. н.)

Докторка філософських наук, професорка.

Текст подано за виданням:

Григорій Савич Сковорода. Пізнай в собі людину – Львів: Світ, 1995 – 196 – 206 с. ISBN 5-7773-0209-2

Попередження:

Форматування тексту може не співпадати з оригіналом.

---

* Оригінальна назва твору [Повна академічна збірка творів – Л. Ушкалов – 2011]

Б Е С І Д А 2-га,

НАЗВАНА OBSERVATORIUM SPECULA¹, ПО-ЄВРЕЙСЬКИ СІОН

Що таке істинне блаженство? На чому воно твердо стоїть? – Звичайно, той камінь великий, дивний і єдиний.

Особи: П а н а с , Я к і в , Є р м о л а й ,
Л о г в и н , Г р и г о р і й

П а н а с. Скажи мені, Григорію, чому греки назвали блаженство ευδαιμονία², тобто розсудливість, а блаженного εὐδαιμόνων?

Г р и г о р і й. Ти ж мені скажи, чому євреї назвали його ж світлом? Воно не сонце. "Засяє вам, які бояться імені мого, сонце правди..." (Малахія).

П а н а с. Чи не тому, що розумне око, як світло й ліхтар у пільмі, веде нас, коли блаженства шукаємо? А будь-який сумнів і невігластво є пільма.

Я к і в. Розумне око є для нас проводирем у всіх ділах. Невже добра скринька й табакерка назветься в тебе світлом і розсудливістю?

Г р и г о р і й. Δαίμων, або Даймон чи демон³, означає дух бачення. Кожна ж людина складається з двох начал, які протистоять собі і борються, або сутностей: із гірного й нищого, тобто із вічності й тліні. Тому у кожному живуть два демони чи ангели, тобто вісники й посланники своїх царів: ангел благий і злий, хоронитель і губитель, мирний і бентежний, світлий і темний... Розпитайте, о друзі мої, себе, загляньте в себе. Ой, скажу вам, побачите таємну боротьбу двох мисленних воїнств, особливо коли починається важлива справа. Вникніть лише і увійдіть у серця вашого думне поле, яке ширше від усіх океанів і всяких небес. Водночас скільки тисяч пернатих і швидших за блискавку дум ваших перелітає в усі кінці Всесвіту, і повзає по всій піднебесній? Немає діла, ні найменшої дії, насінням і початком якої вони б не були. Гірне духів ополчення невпинно волає: "Хто, як Бог?", "Будь-яка плоть – сіно й ніщо". "Дух животворить слово боже". "Чи послухав ти раба мого Йова?" "Ти Христос, син Бога живого..." А нижче у безодні сердечній заперечує: "Немає Бога". "Плоть і кров усе животворить".

"Чи не даремно шанує Йов Бога?" "Прибутки те роблять". "Христос утішає народи..." Обидві ці армії, як потоки від джерел, залежать від таких же двох своїх начал: гірного й низького, від духа і плоті, від Бога і сатани^а, від Христа і антихриста. Велика й блага дума є головний ангел, вість блага, порада правильна, уста премудрі, мова нововогняна, благовість миру, слово життя, сім'я благословенне, слово спасительне й навпаки. Тепер скажи, Панасе, чи борються твої думки?

П а н а с. Гей, відгадав ти! Одна думка волає у мені, або скажу з пророком Захарією: "Ангел, який говорить у мені". Нове, не корисне сповіщає Сковорода. А неприязний ангел хитро заперечує й шепоче, як Єві, ось що: "Надто тонко пряде, не придасться на сорочку павутиння". Я ж у Ісайї недавно читав отаке: "Полотно павутинне тчуть..." і не буде їм для одягу. Говорить про вітрогонів, які вчаться марноти, зневажають корисне. І справді: "Літа наші, як павутиння".

Я к і в. Наклепник із тих же законів, як змії із тих же квітів не мед, а отруту висмоктує; а диявол у тій же Біблії весь смак із свого черева, як павук павутину з власного свого живота дуже тонко й гладенько, наче шовк, веде, а не із божого духа, як міністр Лже-Христа⁴, а не законного царя, верховний благовісник якого ось чим хвалиться: "Ми ж розум Христа маємо".

Л о г в и н. І я відчуваю боротьбу моїх духів.

Є р м о л а й. А в мені така ж суперечка таємно шумить.

Я к і в. Це і дивно, й не дивно. Дивно, що мало хто намагається заглядати всередину, випробовувати й пізнавати себе. А не дивно тому, що безперервна ця боротьба у кожному, до єдиного, серце не присипляє. У мене самого переповнене серце або невичерпне джерело, від самого мого народження не породило ні слова, ні діла, щоб перед його початком не відбулася боротьба його пекельних духів з небесними силами, подібно як на небі шум вітрів, які борються, передує прийдешній весні. Цього я не зауважував у юнацькі роки. Буйні мої думки нехтували отою притчею: "Всякий Веремій про себе розумій". Дивні рідкісні явища й легковажні новини відволікали їх від смаку як тієї, так і цієї загальнонародної мови: "Добрий Дін, та що краще, як свій дім?" Здавалося, що у домі моєму всі для

---

^а Від отця істини і від отця брехні.

мене однаково приятелі. А мені й на думку не спадало оте євангельське: "Вороги людині – її домашні". Нарешті, безлад буйності, що розбуялася, як пожежа, в тілесному будиночку, зібрав до купи розсипані по бездоріжжю думки, наче південний вітер потоки, а мені на пам'ять і на увагу привела сказане оте зціленому біснுவатому слово Христове: "Вернися у дім твій". Від цього начала засіяла весна мого благодення. Отже, слово твоє, Григорію, і дивне, й не дивне, і нове, й старе, і рідкісне, й загальне. Однак блага у мене думка, або скажу з патріархом Ісааком: "Ангел мій хвалить слово твоє, а наклепник німий".

Є р м о л а й. Ангел твій, о друже ти мій Якове, "який охороняє тебе від усякого зла", не спокушається, коли хвалить давню новину і нову давнину. Все те не велике, що разом не містить у собі давнини й новизни. Якщо у соломонівські часи не їли грибів, а нині встав їх винахідник, то це не велике, бо не давнє, а не давнє тому, що без цього люди жили у давнину блаженно. Що давніше, як премудрість, *істина*, *Бог*? Усі діла не для всіх, а це – всім часам, країнам і людям, настільки кожному потрібно як для корабля компас і стерно, а для подорожнього Товії – наставник Рафаїл. *Премудрість* відчуває смак у найсолодшій *істині*, а істина ховалась у Бозі і Бог у ній. Це єдиний наріжний камінь для всіх будівничих храму блаженства і премудра симетрія⁵ для тих, хто буде *ковчег спокою*. Це єдина святая святих, старожитностей давнина. Та де мені знову знайдеш серце, що керується компасом і телескопом віри божої? Ось ця ж сама давнина є предивна рідкість, новина, чудо! А ганитель її є капосник плоті, ангел сатанинський. Не люди винні в цьому, а огудний дух, що оволодів їхніми серцями.

Л о г в и н. Так, згадав і я, що наперсник Христа називає його закон новим: "Нову заповідь даю вам". Правда, що істинна є Соломонова притча: "Брат братові допомагає... тощо." Є така ж і руська: "Добре братство краще багатства".

Проте це непоборне місто всі оминають, і діамант дружньої любові блищить дуже рідко. Ось тобі новинка! Та знову, коли превічна ця рада є дуже давня всіх істот симетрія і "міцна, як смерть, любов", що ревним співчуттям усіх світів системи зв'язала й повертає, тоді він же у посланні своєму називає її ветхою. Сам богочоловік, якого не підлий дух, що в поросі плазує, як змії, а вишній отой архангел діві благовіщує, називається новим

Адамом і ветхим днями: "Бог любові є". І так: "Хай будуть німими уста облесні", які слово твоє, Григорію, гудять.

П а н а с. А мені пригадалися горді мудреці пишної плоті, які з лайкою питають: "Що є сатана, де він, подай його, проклятущого, сюди, мені в руки. Чи багато у нього рогів?.." Чи не правду каже апостол: "Гудячи – не розуміють"? Судіть – чи не самі вони з рогами? І чи не забавляють сина Сирахового? "Нечестивий, що проклинає сатану, сам кляне свою душу". Розумний у картярській грі може бути лабет⁶, а благий і злий дух є для них небуттям. Ось тобі вхід у лабіринт безбожництва! Знищивши ангельські чини, легко сказати: "Бога немає". Як замуливши по-філістимськи живої води потоки, джерело само собою стає недослідженим і неймовірним.

Я к і в. Облиш філістимів і хамів: "Всякий Веремій про себе розумій". Не люди винні в цьому, а дух наклепницький, що оволодів їхніми серцями. Якщо у тобі людське серце – жалкуй, а якщо завгодно, то ревнуй і гнівайся, але уникай ворожнечі й злобної гордині з отруйною насмішкою. Хто переслідує людину за віру, є найголовніший ворог божого людинолюбства, як і той, хто озлоблює жебрака за те, що не захотів Христа ради як милостиню прийняти одяг. Остерігайся, друже мій, щоб не закрався під світлою машкарою у надра твої хитрий змії, щоб ангельська любов до Бога не перетворила тебе у диявола для людей. Не забувай отого учительського шляху: "Не знаєте, якого ви духа". Ангельськими мовами говори, а людей всіх люби. Істинна любов не самолюбна.

Г р и г о р і й. А я радію нашій однастайності в думках. Втішає мене згода вас чотирьох. Гірні думки у тяжкосердних душах не поселяються! Найчистіший спирт небесний, названий у греків^a ἄνρα, по-римськи також аура, не живе, хіба що вище хмар. Вернімся ж на шлях плину мови нашої. За числом ангелів розділіть весь рід людський на два роди: на вишній і нижній, на правий і лівий, на благословенний і на відторгнений. Тепер можна запитати будь-кого: "Ти наш чи від наших супостатів?" "Якого ти духа?" Немає тут нейтральності з подвійного роду людей, згадайте євангельське роздоріжжя: шлях вузький і широкий, правий і лівий. Наше життя – це подорож. Лівий, через тріумфальні ворота, через звеселяючі проспекти й

---

^a Називається також *αἰθήρ* – ефір, *aether* – ефір (лат.), *coelum quod supra nubes* (небо, яке над хмарами) (лат.). У Біблії "Дух холоду тонкого". "Царство духа є Бог".

квітнучі луки, зводить у пекло, прямо кажучи, в сум не засинаючих у душі червів. Правий на вході жорсткий і копіткий, зрештою, мало-помалу гладкий, наприкінці солодкий, при виході – найсолодший. Як будь-яка благородна справа на початку і в корені гірка, а у плодах своїх солодка, і хто сів зі сльозами – жне з радістю. Правим йде рід праведних під керівництвом ангела мирного, вірного наставника, охоронця душ і тіл наших. І як сам вождь їх світлий, так і рід той благорозумний, благодуховний, запашний, а життя їх є ось-те: евдемонія, пахощі, благовіання, яке видихає ладан, миро, смола й олія. Звідси у нас народилося слово благоговіння, звідси у стародавніх всяка благоспінна удача називалась дексіома⁷! Десничіє – діло правої руки, а люди – сини світла й десниці, наприклад, Веніамін – означає син десниці – [правиці]. Шуйський⁸ же рід, або лівий, у всьому протилежний до того. Негідну підлість і у нас, в Малоросії, називають шуя. Без сумніву, те ж, що й шуя, і ледь чи не звідти народилось слово оце – лівивий. Наче син лівиці, не правиці. Та я вже забрехався. Ось вам, чому в грецьку давнину блаженство названо *εὐδαμονία*.

П а н а с. Нині мені відкрилися оті Павлові слова: "Прийміть мене, як ангела божого". "Христові пахощі ми". І кожен сам такий, до якого ангела приліплюється. Ці є добрі діви. "У пахощі миру твого течемо?" Та ах! Мало їх... Недарма плачеш, о Єреміє! "Зменшилась [кількість] добрих дів". Рід лукавий і перелюбний скрізь розмножується. Всі оці не ввійдуть до шлюбного покою палацу нареченого. "Не знаю вас!"

Є р м о л а й. Мені постійно перед очима спокусник учителя нашого в пустелі. О безсоромний! На кого не наважиться наступити, якщо свої підступні наклепи не посоромився звести на голову всіх божих мужів і пророків? "Кинься вниз". Чи можливо, щоб звалився у нижнє болото й смердючу підлість той, хто прорік оцю істину: "Я із вишніх". Хто згори і в гірному народжений, ніяк не вмщує духів, які відсилаються до стада свинячого: "Ви із нижніх". Та знову, яким йому був приємним ангел з саду, що побуджував його до висоти терпіння, за благоволінням і сутністю гірного отця його.

Л о г в и н. Звичайно, оцей сад, де розмовляємо, навів тебе такі думки. І мені ці, перед нами квітнучі лілії сільські, що дихають у нюх наш фіміамом

своїх пахощів, звели на серце Матвієвого ангела, який сидить на надгробку і благовістить мироносицям отого єдиного чоловіка: "Рід же його хто пізнає?" "Я цвіт польовий і лілія долин". Для охоронців гробу ангел мій жахливий, а для мироносиць – який прекрасний! Світлий, як блискавка і як лілія, що сповнила повітря пахощами. Чи не вони таємно торкають мій нюх, насолоджуючи палаюче в мені з Клеопою й Лукою серце моє? Крила її – крила вогню". "Полечу й спочину..."

П а н а с. Ні, брате, зачекай! Високо не залетиш. Щоб могли нюхати пахощі того нетлінного чоловіка, треба мати отой ніс: "Ніс твій, як стовп ліванський". Оцим-то носом обнюхує Ісаак ризи сина свого Якова. Втратили було цей ніс і зате почули ось що: "О нетямущі галати!" "І зашкарублі серцем..." Розлючений місяць і земну людину кожне око бачить. "Безумний як місяць змінюється". До небесної отої людини: "І підійметься від землі життя його". Як молодого місяця, не побачить, хіба дуже швидким відчуттям. Тобі належить рости, мені ж: "Перебуде з сонцем і раніше від місяця". Всі ті були безносі, котрих запитує Павло: "Чи прийняли ви Духа Святого?" Ми ж бо й не знаємо, чи він є і що він означає? Хоч придворний, проте без носа був тоді і той євнух, що питав Пилипа: "Скажи, про якого чоловіка так гарно говорить Ісайя?" Недарма у євреїв не ставили священиками безносих і коротконосих. Позбавлений відчуття, що сприймає Христові пахощі, і хто не може похвалитися: "Знаю чоловіка", як може видатися іншим невігласам: "Це ягня боже". Соломонівська наречена, крім хваленого братом носа, має голубині очі. Цими благородними відчуттями, не дивно, що провидить не старіючого оленя, який високо скаче й перескакує по горах і горбах: "Відчуття праведних благопоспішне".

Я к і в. Носатих носатий хвалить. Ангел божий, що підняв угору за волосся Авакума й Пилипа, може й друга нашого Логвина підняти у гірне. Невже гадаєш, що він лисий? Гадаєш так, а воно не так. Чи дух віри – не прозорлива премудрість? Чи не вона є блаженна сивина й волосся оте: "Волосся голови вашої не загине". Чи не він викликає захоплення й у хору мироносиць? Пахуче миро божої віри у серці їх – достатній для благовісника привід, щоб схопити й підняти їх із плазування у гірне. Віра бачить невідчутного чоловіка, і він не дивиться на тлінь, крім віри: "Господи, очі твої дивляться на віру". Цей благовістив сина і пречистій Марії, цей і Захарії, та

при фіміамі віри, цей же обіцяє батькам ізраїльського визволителя Самсона. Але й тут діє непогубний волос віри: "Залізо не зійде на голову його". Це ж волосся й нетлінне віри проміння прикрашало й освітлювало й Мойсееву голову, викликало захоплення Єноха і всіх отих з Павлом: "Підняв вас, як на крилах орлиних, і себе". Втілений ангел Павло хвалиться, що і йому волосся помазав Бог духом своїм так, як і Ісайї: "Бог, що помазав нас..." "Дух господній на мені..." А як вірить, так і благовістить плазуючим: "Устань, сплячий..." Так, як Ісайя, якомусь бідному книжнику: "Чого ти тут, і що тобі тут?..." Те ж, що й євангельський ангел: "Що шукаєте, немає тут..." "Там його побачите, о зашкарублі серцем!" І заохочує їх у гірне галілейське, де "ті, що бачили його, поклонилися йому..." "І той був невидимий їм". Тоді відразу побачили, коли став невидимим і невідчутним так, як коли зник з очей тілесний друга мого бовван, тоді залишилось у моєму серці серце його, як магнітний дух у сталевому кільці: "Міцна, як смерть, любов..." "Крила її – крила вогню." А коли плотська любов так сильно віє і гонить до смертоносних жадань, то так само ж і дух божої любові жорстокий, як буря, шумний, як від вина, вугіллям вогняним і полум'ям варить, як пекло, палить серце, окрилює й націлює в гірне: "Жорстока, як пекло, ревність". І так люблю мені, коли Логвин зізнався, що руйнує серце жало ревності божої і утробу йому так, як Луці і Клеопі. Чи зізнатись вам, що й мою утробу торкає те ж полум'я? Часто воно пригашується плотським жаром. Та хто безпосередньо відчув красу гірної людини, любові того ні вода велика пригасити, ні ріки потопити не можуть: "Ні теперішні, ні майбутні..." "Повстане ангел господній..." Остудить Вавілонську піч і звільнить їх. "Зникне серце моє і плоть моя..."

Г р и г о р і й. Це вже ми чули – про два начала, про подвійний рід ангелів і людей, про два шляхи людського життя. Втім, нині самі доходьте розумом, що із цих же джерел народжується подвійний смак у Біблії: добрий і лукавий, рятувальний і погубельний, хибний та істинний, мудрий і безумний...

Я к і в. Немає легшого додуматись, як у цьому. Змій із тієї ж корови ссе молоко і перетворює в отруту, а людина слухає притчу: "Збивай молоко, і буде масло". Душевній людині Лотова пиятика, Давидове й Соломонове жінколюбство – сморід, отрута й смерть, а духовній – пахощі, їжа, пожива й

життя. Віра гірна візьме змія й не пораниться, в печі не обпалюється, у морі не потопає, отруту й смерть їсть і п'є, і тому здорова, ось "знамення віруючим"! Біблія не лише корова, але й пекло, й змії, і всепоглинаючий лев. Але в жорстокості цього лева знаходять з Самсоном стільники насолодити: "Правиця твоя прийме мене..." Цей дракон для таких цілющих, і є деревом пресолодких райських плодів, але не тим, які "полизуть порошок, як змії, що плазують по землі". "Той зітре твою голову..." Чудо ізраїльське! Де віра знаходить солодку, кращу від меду й стільників поживу, там тяжкосердну душу терзають псячі мухи й шершні: "Нашлю на них шершнів..."

П а н а с. Стережися, Якове, ти вже зробив Біблію стародавнім чудовиськом, що мучило давно єгиптян. Ім'я його – Сфінкс – дівоча голова, тулуб левиний...

Я к і в. Не сумніваючись, друже мій, кажу, що вона-то є лев, який обходить Всесвіт, гарчить і терзає, напавши на бідного читача з лівого боку. Пропав він у пекельних її щелепах. Ти ж, о Ізраїлю, не бійся Якова! "Зустріне його, як мати", прикриє його від спеки, заспокоїть у материнському лоні, охлібить хлібом і напоїть водою. "Вода глибока – рада у серці мужа". "Хто п'є від води цієї, не спрагне навіки".

П а н а с. То чи не вона й повія ота в Соломона, за якою волочаться буйні молодики? Вона гіркіша від пекла. Втікають же, "як олень, поранений у сім'яники". "Не знаючи, що на душу свою тече". Куди вона заводить їх? Олютий язик її! "Зуби його, зуби левові, що вбивають душу..."

Я к і в. О друже мій! Вгадав ти. Це та повія. "Слова потопні, мова облесна цієї повії". Вона наводить усесвітній потоп. Та віра з Ноєм із незогниваючого споруджує собі безпечну храмину. Вона по-римськи агеа, те ж саме, що по-грецьки ἀρχή. Це ім'я боже. "Покриє тебе боже начало". Від цієї повії врятував ангел обручника: "Йосифе, не бійся". Трохи не потрапив, повз Рахіль, на прілооку Лію⁹.

Є р м о л а й. Чи не вгадаю і я? Чи не Біблія оті смертоносні джерела, які Єлисей перетворює в цілющі, коли їх сіллю осолонив пророк? Засмітили їх філістимляни.

Я к і в. Ти влучив у самісінький центр. Очищує їх Ісаак, осолонює Єлисей, освячує, занурюючи у них Христа, Предтеча, а сам Христос перетворює

несмачну їхню воду у вино нове, яке "звеселяє серце людини". А Мойсей гірним посохом розділяє й підсолоджує несмачну їх гіркоту за Павлом: "Слово ваше хай буде сіллю розчинене". "Про Бога похвалю слово, про Господа похвалю слово".

Л о г в и н. Дух вгадування зачепив і мене. Чи не є вона [Біблія] той, що у Даниїла, семиголовий змій, який губить жінок і немовлят? "Змій цей, якого ти сотворив". Хоч він кит, хоч дракон – є то Біблія.

Я к і в. Чи не вилився на вас, друзі мої, отой дух від Вишнього? "Виллю із духа мого". "Старці ваші сні побачать..." Хто здатний це вирішити, якщо не буде Бог з ним? Дух віри все випробовує і все відкриває. Цьому змієві в щелепи замість солі вкидає Даниїл кульку, пілюлю або котишок. Тоді цього гаспида мале отроча повести може.

Є р м о л а й. Любий мій котишок, що означає ця кулька? Чи спитаю тебе по-єврейськи: *манна* – що це?

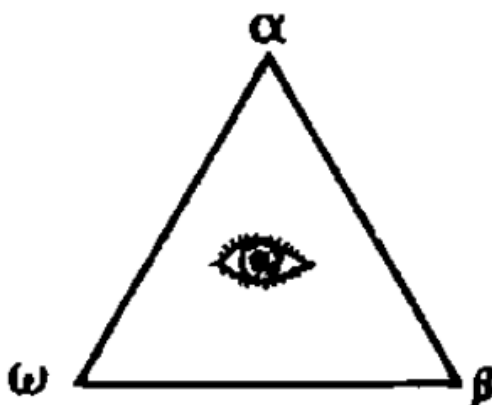
Я к і в. Він зліплений зі смирни, з деревної вовни і з жиру. Пішов прямо в черево зміїне.

Є р м о л а й. Кажи, друже мій, швидше, не муч мене. "Поки візьмеш душу нашу?"

Я к і в. Ху! Хіба не знаєш, хто був у череві китовому?

Є р м о л а й. Ах! Ти тепер ще більше мене засмутив.

Я к і в. "Вірив, тому й заговорив". Ця кулька є завжди існуючий центр пресвятої вічності. У храмах божих зображається так:

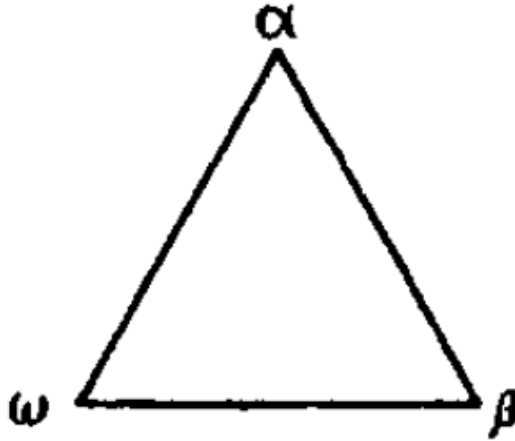
У центрі трикутника око.

1. Альфа – випереджає будь-яке сотворіння.

2. Ω – омега після всякого сотворіння залишається.

3. Β і τ α [бета] – середина, що народжується й зникає, та за початком і кінцем вічна. Ця трійця є одиниця^a:

"Трисонячна єдність", "недремне око..."

Є р м о л а й. Не знаю, чогось Панас усе посміхається.

П а н а с. Трикутник твій, Якушо, пахне Піфагором¹⁰. Небезпечно, щоб ти не накадив і духом платонівським¹¹, а ми шукаємо Христового духу.

Л о г в и н. І мені видається, наче запахи платонівські ідеї.

Я к і в. Піфагорствую чи платонствую – немає біди, аби не ідолопоклонствував. І Павло, й Аполлон є ніщо з Авраамом. "Бо ніхто не благий..."

Г р и г о р і й. Дайте спокій! Прошу, не чіпайте його. Він слово блага вийняв із віруючого серця. З вірою грязюка у Бога дорожка від чистого золота. Судіть, не на обличчя дивлячись. Згадай вдовин пенязь¹². Не вміщуйте богознання у тісняву палестинську. Доходять до Бога й волхви, тобто філософи. Єдиний Бог юдеїв і поган, єдина й премудрість. Не весь Ізраїль мудрий. Не всі й погани п'ятьма. Пізнав Господь сущих його. Збирає з усіх чотирьох вітрів. Будь-хто для нього є Авраамом, тільки б серцем володів дух божої віри, без якої й Авраам не міг виправдатися, ні ніхто інший. Тільки дух віри виправдає і плем'я, й країну, й час, і стать, і чин, і вік, і розум. Іноплемянник Неєман зцілювався у Йордані, де марно обмивався

---

^a Τρισήλιος Μονάς καὶ Φύσις

необрізаний серцем Ізраїль. Яке нікчемне самолюбство! Поклоняєтесь у храмах трикутникові, зображеному художником, що його не розуміє, а цей же образ, улюбленим сутністю божества осяяний, лаєте. Чи не це є: "Поклоняєтесь тому, чого не знаєте?..." Не розжувавши цього хліба Христового, як можете перетворити й перемінити сутність на животворний сік? Чи не означає це бажати собі суду й смерті, аби сповнилось писання: "Йдучи, вдавився?..." Гляньте, сліпці, на божі хліби, що називаються проскура, тобто приношення. Чи не бачите, що на одному зі семи, зверху є ложе трикутника, вирізаного списом священника, що роздроблюється й вкладається в уста причасникам? Чи не пророк священник? А пророк – чи не любомудрий і прозорливий муж, чи не міністр і не апостол божий із тих: "Невідому й таємну премудрість явив ти мені". "Навчу беззаконних шляхів твоїх". Не хліб цей, а хліб з перетвореною сутністю, він є дух божий, тайна трійці, і не вино стихійне, вино фізичне, але вино нове нетління, вино Христової премудрості, що веселить серця вірних. Цього духа премудрості у хліб цей і у вино якщо не вдихнути, – що залишилось вкушати? Хіба смерть: "Смерть врятує їх..." "Близько ти, Господи, біля стін їх, далеко ж від сердець їх". Заради цього ж пророк Даниїл вкладає у щелепи змія таємничий хлібець.

П а н а с. Яка нісенітниця! Там хлібець в устах зміїних, а в нас трикутник у хлібці. Не клеїться щось, не можу погодити.

Г р и г о р і й. Ой, який ти, друже мій, гострий і хиткий у лайці! А в розумінні пророчих тайн серце твоє повільніше від черепахи. Розжуй гарненько, відчуєш смак. Там хлібець у голові зміїній, а тут трикутник у хлібі. "Той зітре..."

П а н а с. Воля твоя, не клеїться. Там у голові, наче у горщику, хліб, а тут, у хлібі, хлібець трикутний. Хліб і горщик – різниця.

Г р и г о р і й. О зашкарублий галате, мій брате! Здогадайся, що зміїна голова й хліб є одне і те ж.

П а н а с. Боже мій! Це не вміщається у моєму серці.

Г р и г о р і й. О любе мені просте твоє, але невірне серце!

П а н а с. Розжуй мені, тоді можу повірити.

Г р и г о р і й. Чи Біблія не змії? Вхід і двері її – чи не зміст книги? Сім днів – чи не сім глав? Сім сонць – чи не сім хлібів? Чи не у ці хліби вкидає

Данийл отой хлібець? "У сонце поклав поселення своє". "Той зітре твою голову".

Сонце зайшло... Прощайте!

Примітки

Цей твір, як і попередній, був відомий лише за назвою. Його автограф знайдений у тому ж зошиті, що й попередній, датується 1771-1772 рр. Вперше опублікований у журналі "Філософська думка (1971, № 6).

¹ Сторожова башта, міська стіна, місце споглядання світу.

² Щастя, задоволення (грецьк.) Одне з основних понять евідемонізму – напрямку в античній етиці, представники якого вважали джерелом моральності прагнення людини до щастя. Філософсько-етичне вчення Сковороди є творчим розвитком ідей евідемонізму стосовно умов життя України XVIII ст.

³ Дух, що таємно керує вчинками людини.

⁴ Тобто захисник диявола.

⁵ Симетрію, гармонію, співмірність як властивості матеріальних речей і явищ Сковорода вважає вагомими свідченнями присутності в природі постійного, закономірного начала, яке виключає прояв будь-якого свавілля.

⁶ Недобір у карточній грі і штраф за недобір.

⁷ Так стародавні греки називали щасливе пророцтво, яке, вважали вони, надходить справа.

⁸ Лівий. Похідні від цього слова символізують щось негідне. Шуя – шваль.

⁹ Див. прим. 13 до "Бесіди 1-ої..."

¹⁰ Теорія чисел Піфагора і числа символіка давньогрецького філософа приковувала увагу Сковороди досить довго. Ідеї Піфагора своєрідно переплітались в його уяві з триєдністю невидимої природи.

¹¹ Сковорода вважає, що дух Платона не суперечить істині. Він інтерпретує думки Платона відповідно до власного розуміння істини.

¹² "Трисонячна єдність і природа" (грецьке).

¹³ Вдовина лепта. У Євангелії від Марка (гл. 12) розповідається, що Ісус спостерігав, як народ кладе гроші у скарбницю. Численні багаті клали багато. Одна бідна вдова поклала дві монети. Ісус сказав своїм учням: "Ця жінка поклала більше за всіх, бо всі клали з свого надлишку, а вона з бідності своєї поклала все, що мала".